

Michaela Fikejzová

Misgendering z perspektivy filozofie jazyka



EDICE GENDER SONDY

Misgendering z perspektivy filozofie jazyka

Michaela Fikejzová

Recenzovali:

doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.

doc. Mgr. Martin Charvát, Ph.D.

Na obálce je použit obraz Jiřího Sopka *Rozhovor*

Tato kniha vznikla v rámci výzkumného projektu č. 224123
„Epistemologie nadávek“ podpořeného Grantovou agenturou
Univerzity Karlovy.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Edice Slon – Gender sondy, 15. svazek / řídí Zuzana Uhde,

Jiří Ryba a Hana Maříková

Redakce Jakub Fráňa a Jiří Ryba

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2024

© Michaela Fikejzová, 2024

Cover illustration © Jiří Sopko, 2024

ISBN 978-80-246-5803-2

ISBN 978-80-246-5837-7 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz



od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

1. Úvod	7
2. Misgendering z perspektivy genderových studií	11
Pohlaví, „pohlaví“ a gender	12
Trans*	21
3. Misgendering na rozhraní genderových studií a filozofie jazyka	27
Reference a mentální složky	27
Misgendering na úrovni percepce	44
Misgendering na úrovni reference	52
Degendering	57
Neintencionální misgendering	63
Intencionální vstřícný misgendering	67
Intencionální hostilní misgendering	70
Misgendering ze setrvačnosti	81
4. Diskuze	83
Jemnost diferenciací mentálních složek	84
(Ne)omezenost ER vztahu	90
Vlastní jména v systému mentálních složek	92
Koreference indexických výrazů a vlastních jmen	96

Závěr	100
Literatura	105
Jmenný rejstřík	116
Věcný rejstřík	117

1. Úvod

Michael Scott sedí ve své kanceláři, u ucha drží telefonní sluchátko a okázalým stylem sobě vlastním pronáší: „Děkuji velice, pane! Jste gentleman a vzdělanec.“ Najednou se v jeho tváři objeví frustrace a zaražení. Hlas vycházející ze sluchátka reaguje, divákovi nereprodukováným způsobem. „Omlouvám se, dobře, omlouvám se, moje chyba!“ odpovídá Michael, položí telefonní sluchátko a podívá se do kamery: „Byla to žena, s kým jsem mluvil. Žena s velmi hlubokým hlasem, pravděpodobně kuřačka,“ vysvětluje.

Tato zcela triviální výměna ve scéně americké verze seriálu *Kancel*,¹ na které je humorná v podstatě jen Michaelova těžkopádnost v rámci sociálních interakcí, vystihuje elementární podstatu fenoménu, jež v přítomné knize podrobuji analýze – misgenderingu.

Jedná se o nesprávné či, jak bude vzápětí zřejmé, neadekvátní určení genderu osoby, se kterou komunikujeme, ke které referujeme či o které koncipujeme vlastní myšlenky. Gender je v běžných interakcích obvykle přiřazován na základě společensky konvencionalizovaných znaků, kterými jsou například způsob oblékání, délka vlasů, gestikulace, přítomnost či absence make-upu, držení těla či právě výška hlasu a intonace. Všechny tyto aspekty se na první pohled mohou zdát v podstatě samozřejmou součástí každodennosti, o to překvapivější je výskyt určitého zmatení či chyby.

1 *Kancel (The Office)*. 1. série, 1. epizoda. Pilot. [epizoda televizního seriálu]. USA, NBC, 24. 3. 2005.

Ve vysoce genderovaných jazycích, mezi které patří například čeština, je v rámci jazykového chování komplikované se genderovaným výrazům v rámci komunikační situace zcela vyhnout, obzvláště chceme-li se jim vyhnout tak, aby to nebylo pro ostatní účastnice a účastníky nápadné či registrovatelné. Michael se mohl své chybě, kterou lze posoudit jako celou řadu transgresí od nemilé trapnosti přes společenské faux pas až po nepřipustný projev, snadno vyhnout. Přiřazení genderu a genderově adekvátního oslovení se mu nicméně jevilo jako nekomplikovaný úkon, který by neměl mít žádné následky pro jeho sociální a obchodní vztah s osobou na druhém konci telefonu. Byla mu však odebrána valná většina sociálně konvencionalizovaných znaků pro určování genderu a kvůli relativně málo genderované angličtině byl v podstatě vydán napospas pouze hlasovým dispozicím druhé osoby. Zdánlivě jednoduchý úkon se zkomplikoval a vyústil v překvapení a zmatení jednoho z mluvčích, zároveň však mohl snadno vést k nepříjemným pocitům na straně mluvčí, která musela Michaela opravit. Je-li, a věrme v tuto chvíli, že vskutku je, Michael standardně kompetentním mluvčím a její hlas byl doopravdy výrazně hlubší, pravděpodobně se jednalo o nepříjemnou situaci, kterou zažívá často.

Osoba, ke které Michael referoval, není blíže popsána, není tak zřejmé, zda se jedná o osobu, v jejímž kontextu se fenomén misgenderingu analyzuje nejhojněji – trans* osobu.² Tento častější výskyt je obvykle založen na výskytu určité odchylky od některého ze sociálně konvencionalizovaných genderovaných znaků, ať už se jedná o intencionální subverzivní odchylku, či naopak o znak, kterého se aktivně snaží zbavit či ho zakrýt. V literatuře z oblasti genderových studií a (trans*) feministické filozofie je misgendering považován primárně za akt, který trans* osobám způsobuje újmu, jelikož se jedná o neadekvátní oslovení či referenci v tom smyslu, že se odchyluje od toho, jak sami sebe vnímají a jak se identifikují.

2 Pro zdůvodnění této formy zápisu trans* viz stejnojmennou podkapitolu začínající na s. 21 této knihy.

K misgenderingu nicméně dochází i podstatně hostilněji, kdy jsou trans* osoby nevykazující prakticky žádné „odchylky“ od normativních genderovaných znaků cíleně vyhledávány, extrémně podrobně analyzovány a cíleně označovány výrazy referujícími k genderu, se kterým se neztotožňují. V současnosti se literatura věnuje mnohem spíše těmto hostilním aktům, kdy mluvčí intencionálně užívá výrazy, které jsou v rozporu s tím, co mu daná trans* osoba dává najevo, ať vizuálně, či explicitně jazykově. Jazyková rovina tohoto vyjednávání se začíná objevovat i v empirické lingvistice a filozofii jazyka, stále je však okrajovým tématem.

Cílem této knihy je překlenout hranice dvou oborů, a to právě genderových studií / feministické filozofie a filozofie jazyka. Misgendering zde není nahlížen pouze jako výrazně hostilní praxe, ale také jako fenomén neintencionální, jak vidno například u zmiňovaného Michaela. Zároveň zde dochází ke zpochybnění tezí z filozofie jazyka, které přiřazování genderu považují za věc nekomplikovanou, samozřejmou a spadající do premis filozofických analýz, které není třeba analýze dále podrobovat. Přítomná analýza tak vnáší do obou z oborů nový vhled jak stran problematiky misgenderingu samotného, tak šířeji stran jednotlivých tezí zde interpretovaných. Jedná se o projekt, jehož cílem je představit určitou typologii komunikačních situací, kdy dochází k misgenderingu. Pro evaluaci těchto typů jsou použita kritéria jak z oblasti genderových studií / feministické filozofie zabývající se kategoriemi intencionálního ublížení či jeho absence, tak z oblasti filozofie jazyka ve smyslu intencí mluvčích projevených v rámci reference samotné.

Jako konceptuální rámec zde figuruje především teorie performativity Judith Butler a dalších feministických a queer filozofek a filozofů analyzujících koncept genderu obzvláště v kontextu trans* osob. Zdůvodnění výběru tohoto rámce je vcelku prosté – v intencích genderových studií / feministické filozofie je zde zdůrazňována epistemická a jazyková zkušenost trans* osob a zároveň z pohledu jazykového je gender při běžných komunikačních situacích přiřazován primárně na základě vnějších znaků, tedy na základě performativity genderu. Z oblasti filozofie jazyka je zde užíván a kritizován konceptuální rámec Françoise Recanatino, jenž

zdůrazňuje obzvláště kontext promluvy a zpochybňuje „zřejmost“ užívání celé řady výrazů, nicméně „žena“ a „muž“ mezi ně nepatří. Právě tuto mezeru se snaží přítomná kniha zaplnit a odhaluje tím relevantní témata, která zůstávají netknutá, pracujeme-li s určitými pojmy, fenomény a postupy, jako je přiřazování genderu, jako se samozřejmými.

2. Misgendering z perspektivy genderových studií

Problematika misgenderingu a její nahlížení úzce souvisí se zvolenou perspektivou nahlížení konceptu genderu jako takového. Přístup k epistemologii genderu ukotvuje, zda a jakým způsobem lze pojmenovávat konstitutivní podmínky misgenderingu. Jednou z perspektiv, která vůbec umožňuje širší teze o fenoménu misgenderingu rozvíjet, je perspektiva sociálně-konstruktivistická.

Jedná se především o přístup zastoupený Judith Butler či Candace West a Donem Zimmermanem, kteří nahlízejí distinkci mezi pohlavím a genderem jako podstatně méně ostře vymezenou a, obzvláště v případě Butler, objektivitu posuzování pohlaví či genderu výrazně zpochybňují. Tato méně vyostřená perspektiva vytváří relativně velký prostor pro analýzu misgenderingu, která nespočívá výhradně ve správném či špatném přiřazování genderu, ale naopak umožňuje zahrnout mnoho liminálních komunikačních situací a jazykových procesů, ke kterým v případě (nejen) trans* osob může vcelku snadno docházet. Přístup Butler zároveň slouží jako podklad pro chápání současných trans* feministických přístupů například Jacka Halberstama, Robin Dembroff či Talie Mae Bettcher, jejichž konceptualizace trans* identity je výrazně instruktivní pro následnou jazykovou analýzu situací, ve kterých k misgenderingu dochází.

V této kapitole proto nejdříve představuji přístupy Butler i West a Zimmermana a věnovat se budu také polemice těchto autorů s kritikou jejich konceptualizací pohlaví, „pohlaví“ a genderu. Následně tato pojetí prováží s interpretací trans* feministických přístupů především z pera

Halberstama, Dembroff a Bettcher. Zejména Dembroff popisují³ prolnutí pohlaví a genderu a jejich metafyzik ve všeobecném diskurzu jako předpoklad „reálného“ genderu, tedy jako předpoklad existence určité esence, která ustanovuje gender (a pohlaví) dané osoby (Dembroff 2018). Dembroff tento přístup označují za dysfunkční a opresivní (ibid.), pro přítomnou analýzu je relevantní především z toho důvodu, že přibližuje způsob uvažování běžně kompetentního mluvčího, který postrádá „expertní“ znalost v oblasti pohlaví a genderu. Onou „expertní“ znalostí je zde míněna znalost specifického diskurzu, například výrazná orientace v problematice genderu přesahující binární vymezení žena/muž či detailní přehled v biologickém vymezování pohlaví až do úrovně chromozomálního vymezení pohlaví. V kombinaci s intencí mluvčího prostřednictvím komunikativního jednání znovu ustanovovat toto přesvědčení jako správné či žádoucí může docházet k neúspěšným komunikativním výměnám a neúspěšné referenci.

Jinými slovy, cílem kapitoly je vymezit filozoficko-teoretický základ z oblasti genderových a feministických studií, a to v konfrontaci s přístupy opozičními k sociálně-konstruktivistickému pojetí, jejichž výklad zde slouží jako nastínění specificky normativního způsobu uvažování o pohlaví a genderu, aby bylo možné navázat analýzou misgenderingu z perspektivy filozofie jazyka.

Pohlaví, „pohlaví“ a gender

Základním přístupem k vymezení konceptu genderu a jeho operacionalizaci v rámci analýzy situací, kdy dochází k misgenderingu, je zde přístup Judith Butler a její teorie performativity genderu. Vycházím zde především z knihy *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"* (2021; česky vyšlo jako *Závažná těla: O materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*, viz Butler 2016), ve které Butler navazuje na svou předchozí knihu,

3 Dembroff preferují genderově neutrální zájmena „they/them“, z tohoto důvodu užívám v češtině poněkud neobvyklé onikání.